

Boekbesprekingen

A. C. Zijdeveld, De theorie van het symbolisch interactionisme, Boom, Meppel, 1973, 237 blz.

De Tilburgse hoogleraar Zijdeveld heeft zich al eerder gemanifesteerd als een socioloog met een voor Nederlandse begrippen onorthodoxe benadering en met een belangstelling voor onorthodoxe onderwerpen. Daarbij blijkt hij beïnvloed door de fenomenologische traditie in de sociologie, zoals die is uitgewerkt door Alfred Schutz en meer recent door Peter Berger. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat Z's nieuwste boek is gewijd aan een onorthodoxe stroming in de Amerikaanse sociologie, het symbolisch interaktionisme, temeer daar deze stroming volgens sommige auteurs een zekere verwantschap met de fenomenologische sociologie vertoont. Dit s.i. heeft jarenlang in de Verenigde Staten voortgeleefd naast de dominante functionalistische sociologie, als een soort mondelinge traditie die vooral door enkele befaamde docenten (Mead, Blumer) en een aantal onderzoekers werd gedragen. Een van de gevolgen van dit min of meer 'ondergronds' voorbestaan is, dat er tot op heden vrijwel geen overzichtsliteratuur m.b.t. het s.i. is verschenen. Alleen reeds hierom is Z's boek een zeer welkom boek.

Z's boek lijkt in de eerste plaats geschreven met de bedoeling het Nederlandse lezers-

publiek met het s.i. kennis te laten maken. Als zodanig is het zeker een geslaagd boek, niet in het minst vanwege de brede aanpak, de overzichtelijke opbouw en de heldere schrijfrant. Het boek begint met een hoofdstuk over de 'mainstream sociology', ten opzichte waarvan het s.i. een contrast en in zekere zin ook een reactie vormt. Het voorname kenmerk van deze op functionalisme en operationalisme geënte sociologie is volgens Z. — naast de nadruk op kwantitatieve onderzoeksmethoden en op wetenschapstoepassing — dat de rol van de betekenisgeving in de sociale werkelijkheid in sterke mate wordt verwaarloosd. De historische betekenis van het s.i. ligt nu juist in het feit dat het dit element centraal stelt en een onderzoeks-aanpak probeert te ontwikkelen die aan de 'humanistische coëfficiënt' volledig recht doet.

In het tweede hoofdstuk gaat Z. in op de voorlopers van het s.i. Daarbij wijst hij uiteraard op het pragmatisme van James en Dewey (vooral de psychologische theorieën van James worden uitvoerig besproken) en op het behaviorisme van Watson c.s.

In deze context wijst Z. echter ook op een verband dat meestal wordt verwaarloosd nl. de verwantschap tussen het s.i. en de Duitse romantische traditie, waarin de notie dat men zelf-bewustzijn verwerft door uit zichzelf te treden en vanuit dit gezichtspunt zich-

zelf te beschouwen (cfr. Meads begrip 'role-taking') voor het eerst wordt ontwikkeld. Inderdaad kan men stellen, dat de fundamentele ideeën van het s.i. werden ontwikkeld in het kader van een filosofische probleemstelling, te weten de doorbreking van het cartesische subject-object dualisme, die de pragmatisten (met name Dewey) overnamen van de Duitse idealistische filosofie. Zij zochten daarbij de oplossing in een (sociaal-)psychologisch georiënteerde kentheorie die ze behavioristisch noemden omdat het kennen als onderdeel van het handelen werd beschouwd, zonder dat daarbij de interne elementen van het handelen (betekenisgeving, zelf-bewustzijn) werden weggereduceerd (zoals wél gebeurde in Watsons 'pure' behaviorisme). Deze formulering van het verband tussen s.i. pragmatisme, behaviorisme en de idealistische filosofie is bij Z. niet zo expliciet terug te vinden, hoewel ook hij de ideeën van James, Cooley en Mead tegen deze filosofische achtergrond plaatst.

De grondleggers van het s.i. worden in hoofdstuk 3 behandeld. Daarbij wordt de meeste plaats ingeruimd voor Meads analyses van de processen van symbolische interactie en van de wijze waarop betekenis, denken en zelf-bewustzijn daarin tot ontwikkeling komen. Z. bespreekt verder de ideeën van Cooley en van Thomas en Znaniecki. Tenslotte wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed aan Herbert Blumer, hoewel de bespreking van zijn opvattingen wat summier uitvalt in het licht van de zeer belangrijke rol die Blumer heeft gespeeld bij het vastleggen, expliciteren en doorgeven van de ideeën van de grondleggers van het s.i. In dit hoofdstuk komt het s.i. naar voren als een door een nogal uiteenlopende groep van theoretici en onderzoekers (Z. weigert terecht van een school te spreken) gehanteerd theoretisch perspectief, waarin a. de sociale werkelijkheid verschijnt als een complex van interactieprocessen en b. de handelende mens wordt beschouwd als een zinvervend en interpreterend wezen dat zowel de pro-

ducent als het produkt van zijn omgeving is.

Nadat Z. dit symbolische interaktionisme in een verhelderende exkursie vergeleken heeft met het behavioristische interaktionisme van ruiltheoretici als Homans en Blau bespreekt hij vervolgens in hoofdstuk 5 verschillende toepassingen en uitwerkingen van het s.i. Achtereenvolgens worden besproken de symbolisch interaktionistische visies op taal, identiteit, afwijkend gedrag en gedrag van de referentiegroep. Hoewel in dit hoofdstuk de theorieën van enkele moderne symbolisch interaktionisten uitvoerig worden besproken miste ik toch een wat diepergaande analyse van de ontwikkelingen binnen het symbolistisch interaktionistische perspectief waartoe deze toepassingen en uitwerkingen aanleiding hebben gegeven. Ik geloof zelf dat men die ontwikkelingen nog het beste zichtbaar zou kunnen maken aan de hand van de veranderende opvattingen over het thema sociale orde. De nadruk die bv. Strauss en Goffman leggen op de processen van 'negotiation' met behulp waarvan situatiedefinities en identiteiten in interactiesituaties worden vastgesteld, betekent m.i. een aanmerkelijke verschuiving t.o.v. de ideeën van de grondleggers van het s.i. (zie voor een uitwerking van het bovenstaande mijn in het vorige nummer van M & M verschenen opstel). Z. behandelt deze opvattingen van sociale orde slechts terloops in het kader van zijn tweede exkursie die handelt over de zg. ethnomethodologie, waarin hij ten onrechte suggereert dat het begrip 'negotiation' van ethnomethodologische oorsprong zou zijn. Overigens is ook deze tweede exkursie zeer de moeite waard, vooral omdat Z. erin slaagt de meestal in obscurantistisch taalgebruik verpakte ideeën van de ethnomethodologen in duidelijke woorden weer te geven. Hierdoor wordt een genuanceerde evaluatie van deze nieuwe mode in de Amerikaanse sociologie aanmerkelijk vergemakkelijkt.

Hoewel Z. veel waardering voor het s.i. heeft, staat hij er bepaald niet kritiekloos tegenover. Hij formuleert zijn kritiek in het

laatste hoofdstuk van zijn boek. Daarbij legt hij zich merkwaardige beperkingen op. Zo goed als niets horen wij over de verwaarlozing van de structurele beperkingen van interactie en de invloed van de historisch-maatschappelijke context op interactieprocessen, hoewel dit toch in het oog springende tekortkomingen van het s.i. zijn. Z's opmerking over de eenzijdig anascopische aanpak van het s.i. gaat in deze richting, doch hij komt niet verder dan de suggestie dat een verbinding met het (eenzijdig katascopische) functionalisme hier corrigerend zou kunnen werken. Een curieuze suggestie, gezien de principiële kritiek van vele symbolistisch interaktionisten op het functionalisme. Mij lijkt dat een uitwerking van het s.i. in heel andere richting nodig zou zijn om de bovengenoemde tekortkomingen te overwinnen. Z. beperkt zich in feite tot methodologische kritiek, die zich richt op de volgens hem eenzijdig naturalistische en inductieve benaderingswijze van het s.i. Hij heeft daarbij vooral de opvattingen over theorievorming die door Blumer en door Glaser en Strauss zijn geformuleerd voor ogen. Z. meent dat de intentie van het s.i. (het analyseren en begrijpen van interacties zonder de 'humanistische coëfficiënt' weg te reduceren) langs een andere weg gerealiseerd moet worden. Dat is dan een fenomenologische weg, waar men voortgaande op de ideeën van Weber en Schutz, sociologie als een 'verstehende' wetenschap opvat, die zich bedient van ideaaltypen. Deze ideaaltypen moet men niet inductief maar analytisch-deductief construeren, zij het dan dat men ze wel voortdurend dient te betrekken op de sociale leefwereld en moet funderen op de common sense typificaties waarvan men zich in het alledaagse leven bedient.

Voor zo'n analytisch-verstehende sociologie verricht het s.i. volgens Z. nuttige 'Vorarbeit' dankzij de vele uitstekende beschrijvingen van de sociale leefwereld en haar zinstrukturen die studies vanuit dit perspectief hebben opgeleverd. Ook degenen die zoals ik

Z's fenomenologische stellingname niet delen, zullen moeten toegeven dat Z. hier essentiële problemen aanroert, die in het s.i. op zijn minst veel te weinig onderkend zijn. Jammer vind ik wel dat Z's uiteenzettingen in dit hoofdstuk op een nogal abstract niveau blijven en dat hij zijn uitgangspunten niet concretiseert bv. aan de hand van een stuk bestaand onderzoek.

Samenvattend: Z's boek geeft een breed overzicht van het s.i. en kan daarom worden aanbevolen aan ieder die zich op de hoogte wil stellen van deze boeiende stroming in de sociologie. Dat geldt ook voor hen die Z's eigen uitgangspunten niet delen, omdat Z. er in slaagt zijn weergave van het s.i. gescheiden te houden van de formulering van zijn eigen standpunt. Persoonlijk zou ik graag hebben gezien dat Z. op bepaalde punten wat dieper zou zijn ingegaan. Wellicht dat zijn boek dan ook meer het karakter van een 'sociologie van de sociologie' had kunnen krijgen. Deze dimensie ontbreekt nu bijna geheel, iets wat wel verwonderlijk is, omdat Z. zelf in het laatste hoofdstuk de sociologie van de sociologie in zijn wetenschapsopvatting van programmatisch belang noemt. Doch van een boek, dat vooral als kennismaking is bedoeld, kan natuurlijk niet alles worden verwacht.

J. J. van Hoof

P. G. Swanborn, Variabelen en hun meting. Een onderzoek naar de 'variate language' in de sociologie en naar de aard van de meting van variabelen, Boom, Meppel, 1973, 273 blz.

De doelstelling van dit proefschrift noemt de schrijver 'het verduidelijken van enkele aspecten van het empirisch-theoretische paradigma in de sociologie' (p. 9). Daarvoor confronteert hij de variabelentaal van de sociologische onderzoeker met enkele stromingen en ideeën uit de theoretische sociologie,

naast een behandeling van nieuwere inzichten over meten. Resultaat is een literatuurstudie over een nogal breed terrein, dat enerzijds opvalt door belezenheid, uitgedrukt in de hoeveelheid informatie, naast originaliteit, vooral wat betreft de gehanteerde ordeningsprincipes; maar anderzijds is niet ontkomen aan de nadelen van een veel te ruime probleemstelling: de behandeling van de diverse onderwerpen is kwantitatief en kwalitatief nogal wisselend.

Centraal staat de datamatrix, in zijn primaire vorm een combinatie van (waarnemings)eenheden en kenmerken (van die eenheden). De eerste vier hoofdstukken zijn dan ook voornamelijk gewijd aan kenmerken, terwijl het vijfde hoofdstuk handelt over het individu als meest gebruikte waarnemings-eenheid.

In de 'variate language' gaat het om het meten van kenmerken (een term waar S. ondanks de titel voorkeur aan geeft boven variabelen). Na een inleiding over de eenheden, waaraan kenmerken gemeten worden, en indelingsprincipes voor het onderscheiden van soorten kenmerken, behandelt hoofdstuk 2 in dertien (!) pagina's de discussie tussen holisme en psychologisch reduktionisme. De typologische stromingen in de sociologie krijgen méér aandacht. In een historische bespreking laat S. zien dat de aandacht voor typologieën van eenheden in eerste instantie tegengesteld is aan de 'variate language'. De moderne typologische benadering, waarbij het gaat om typologieën van kenmerken en het konstrueren van een kenmerkenruimte, is te beschouwen als een onderdeel van de variabelentaal.

In hoofdstuk 4 komen die stromingen aan de orde, die de interpretatie van het menselijk gedrag centraal stellen als vermeende tegenstelling tot de gangbare onderzoekspraktijk. Het is juist de onderzoekspraktijk, die de gekonstrueerde polarisatie geen stand doet houden. In een uiterst nuchtere en heldere bespreking toont S. dat aan en komt tot de konklusie dat het hier niet gaat om tegen-

stellingen tussen paradigmata, maar dat het veel vruchtbaarder is er van uit te gaan dat zij elkaar veronderstellen en aanvullen, een opvatting die door de niet behandelde Iowa-richting in het symbolisch interactionisme in de praktijk wordt gebracht. Waarschijnlijk niet expliciet de bedoeling in het kader van dit proefschrift, geeft dit hoofdstuk toch het zoveelste, systematisch uitgewerkte, argument tegen een nogal in de mode zijnde opvatting het 'sociologisch bedrijf' (o.a. wat betreft opleiding) maar op te splitsen in stromingen, zodat ieder zich kan terugtrekken op zijn eigen paradigmatische zuil.

Verschillende discussiemomenten van de voorgaande hoofdstukken komen terug in hoofdstuk 5, 'Het individu als knooppunt van kenmerken', met name wat betreft de 'werking' van variabelen. Vanuit de systeemtheorie hebben diverse kenmerkenonderscheidingen nauwelijks zin en blijkt het handzamer aksentverschillen te konstateren tussen direkte beïnvloeding enerzijds en beperking van gedragsalternatieven anderzijds.

In de twee volgende hoofdstukken komen zeer beknopt de relatie tussen systeem, theorie en model, alsmede het operationaliseringsprobleem aan de orde. De behandeling van deze onderwerpen kan tevens gezien worden als een inleiding op het tweede deel van de ondertitel, uitgewerkt in een hoofdstuk over meten en één over de datamatrix.

Bij het hoofdstuk over meten vinden we niet de voorheen gebruikelijke opsomming van vigerende schaaltechnieken, maar een gesystematiseerd overzicht van de laatste stand van zaken. Allereerst gaat het dan om het verband tussen het domein van de empirische verschijnselen en het domein van de reële getallen, leidend tot de hoofdproblemen bij meten: het representatieprobleem, het uniciteitsprobleem en het daarmee samenhangende betekenisprobleem. Belangrijk is het onderscheid tussen 'measurement by fiat', veel voorkomend in het sociologisch onderzoek, en 'meten via een formeel model', waarbij i.t.t. het eerste type de

representatiestelling wél bewezen kan worden. Dit laatste type komt vervolgens aan de orde, door S. onderscheiden in fundamenteel en afgeleid meten, en in standaardmeten en samengesteld meten.

Hoofdstuk 9 behandelt de omzetting van verzamelde gegevens in data, de analyse als complex van transformaties van de primaire datamatrix en de eigenschappen van matrices. Wederom vanuit enkele handzame ordeningsprincipes, die op zich de stof niet makkelijker maken, maar wel erg overzichtelijk met name vanuit het analyseproces en het aangeven van analysemogelijkheden. Hoofdstuk 10 is een soort toegift over geometrische representatie van data, terwijl hoofdstuk 11 tenslotte na een samenvatting komt tot enkele konklusies (in feite aanbevelingen) over i.h.b. het modelgebruik en het meten via modellen.

Bovenstaande, soms bekomentarieerde, inhoudsopgave laat zien hoe breed en in zekere zin divers het terrein van S. dissertatie is en dat het voor de hand ligt dat niet elk onderwerp even bevredigend behandeld wordt. Dit geldt zowel voor de 'inleidende' hoofdstukken als voor het datatheoretische gedeelte. Paradoxaal genoeg ontbreken zelfs bepaalde stukken. Zou het boek zich beperken tot confrontatie van de variabelentaal met de theoretische sociologie, dan is het niet behandelen van de 'marxistisch-kritische' stroming een belangrijke omissie; bij een louter datatheoretische publikatie zou het geheel niet aan de orde komen van het terrein van de multi-variate analyse opvallen.

Dat er geen keuze is gemaakt hangt vooral samen met de bedoeling van S. een boek te schrijven dat zowel voor de 'wijsgerig/historiserende' sociologen als voor de 'empirisch-analytische' sociologen interessant is, echter zonder 'de pretentie om een brug te slaan' (p. 11).

Ik vrees dat dat toch een illusie is. Het zullen nl. vooral de meer theoretisch georiënteerde sociologen zijn die in meerderheid, vóórdat het te moeilijk voor ze wordt, het

boek al terzijde hebben gelegd omdat zij zichzelf niet genoeg zullen herkennen in de behandelde stromingen. Niet dat deze hoofdstukken slecht zijn, maar discussies over stromingen vinden naar mijn ervaring veelal op méér gronden plaats dan op louter rationele, laat staan middels een systematisering van paradigmata die kritische vergelijking toelaat op zowel idee als praktisch. Bovendien laat deze dissertatie juist duidelijk zien hoe breed die kloof tussen theoretisch en empirisch geïnteresseerde sociologen al geworden is, en dat bv. een terrein als theoriekonstructie in feite alleen maar met een gedegen kennis van de variabelentaal betreden kan worden.

De methodisch-technisch geïnteresseerden zal het boek echter extra aanspreken. Ten eerste kan van hen verwacht worden dat zij het kunnen volgen, ten tweede vinden zij een knap gesystematiseerd overzicht van de meet- en analyseprincipes. Voor deze groep sociologen voorziet het boek in een lakune die, voor zover mijn oriëntatie reikt, niet alleen in het Nederlandse taalgebied bestaat. De neiging om erkende buitenlandse auteurs in deze zonder meer hoger te waarderen dan die van eigen bodem, moeten we met het verschijnen van S. dissertatie, ondanks mogelijke kritiekpunten, maar voorgoed afleeren. Voor het onderwijs in de methoden en technieken lijkt mij *Variabelen en hun meting* een handzaam vervolg op *Aspecten van sociologisch onderzoek* (1971, dezelfde auteur), al zal met name het hoofdstuk over meten wel voor specialisten, verzwaarde keuzevakkers e.d., gereserveerd blijven.

Tot slot enkele kleine kritiekpunten: in een literatuurstudie is het ontbreken van een zaak- en naamregister op zijn minst erg lastig; in de literatuurlijst ontbreken bovendien aangehaalde publikaties; terwijl de onaan-trekkelijke lay out (klein getypt, slecht verbeterd) wat mij betreft ook niet prettig leest. Dat neemt niet weg dat S. dissertatie ten volle het predikaat 'lezenswaardig' ver-

dient. Hopelijk zullen veel sociologen, en van diverse pluimage, dit controleren.

J. H. F. M. Crabbendam

L. H. Mulder, Revolte der Fijnen, De afscheiding van 1834 als sociaal conflict en sociale beweging, Boom, Meppel, 1972

Mulders dissertatie completeert een kwartet voornamelijk historisch-sociologische studies over aspecten en ontwikkelingstendities van het orthodox-protestantse volksdeel, dat de laatste jaren het licht zag. Daarvan richtte Van Putten (1968) zijn aandacht voornamelijk op de processen die na 1892 de verschillen in behoudendheid tussen gereformeerden en Chr. gereformeerden veroorzaakten; Hendriks (1971) stelde het emancipatieproces der gereformeerden, dat door Van Putten als voornaamste oorzaak aangewezen was, centraal; Kuiper (1972) concentreerde zich op een analyse van ideologische ontwikkelingen vanaf 1820 en de nationale kerngroepvorming en conflicten tussen 1880 en 1930.

De laatste studie in zo'n reeks wordt natuurlijk het meest bedreigd door gevaar van overlapping met zijn voorgangers. Mulder kon daar niet aan ontkomen, zoals kennisname van zijn historische schets en stratifikatiemodel leert. Dit is echter geen groot bezwaar. In de eerste plaats omdat er tussen vier onafhankelijk van elkaar voorbereide studies een grote mate van intersubjectiviteit blijkt te bestaan. Vervolgens omdat zijn onderzoek naar de Afscheiding van 1834 als sociaal conflict en sociale beweging het zoeklicht richt op *de vóórfase* van de ontwikkelingsprocessen die door de anderen werden beschreven, en die door hen op basis van vrij oppervlakkig literatuuronderzoek als een gegevenheid werd beschouwd. En tenslotte omdat hij zijn theoretische kaders, die voor een deel al eerder in verband met dit onderwerp gehanteerd zijn, maar voor een deel ook niet, zoveel mogelijk toetst

aan eigen, nieuw empirisch onderzoek.

Mulder ontwerpt een analyseschema voor ontstaan en ontwikkeling der Afscheidingsbeweging waarin hij elementen samenbrengt uit het verklaringsschema van Laeyendecker, die aan de hand van theorieën van Rush/Denisoff, Smelser en Turner/Kilian, die ontstaan en verloop van sociale bewegingen als specifieke vormen van kollektief gedrag willen verklaren. Aan de hand van dit analyseschema wordt een beschrijving en interpretatie gegeven van: de makro-sociale context van maatschappij en staatskerk; het ontstaan van quasi-groepen van ontevreden tijdens 'voor-oefeningen' op de Afscheiding; het ontstaan van een open conflictsituatie en besluit tot Afscheiding; de daarnavolgende processen van aaneensluiting, gemeentevorming en interne structurering; de aard van zich daarbij voordoende verschijnselen van ideologievorming, protestformulering, leiderschap en mobilisering; en de beeldvorming en sociale controle van overheid en omgeving.

Nadat op deze wijze een globale analyse op makro-nivo van de Afscheiding is verkregen wordt het onderzoek verschoven naar een beperkter territorium. In een bronnenonderzoek naar een aantal aspecten van afscheiding en gemeentevorming binnen een achttal Friese dorpsgebieden wordt met behulp van statistisch en archiverisch materiaal getracht deze processen op zodanige wijze te reconstrueren dat de konditionerende factoren in een aantal plaatselijke afscheidingsprocessen opgespoord en de selectieve affiniteitstheorie en ontervingstheorie nader getoetst kunnen worden. Inderdaad blijkt in een drielagenmodel bij de Ned. Hervormde lidmaten een relatieve oververtegenwoordiging van de beide bovenste lagen en een relatieve ondervertegenwoordiging van de onderste laag, terwijl de sociale distributie der Afscheiden in dezelfde dorpen overeenkomt met het dorpsgemiddelde.

Mulder heeft een scherp oog voor de zwakke kanten van de interpretatieve theo-

retische kaders die hij hanteert. Zijn konklusies zijn met reserves omgeven en hij probeert tegenwicht tegen cirkelredeneringen aan te brengen door zijn analyseschema zoveel mogelijk te preciseren en empirisch te toetsen. Niettemin menen wij dat de verklaringkracht van een en ander in de eerste plaats gelegen blijft in de plausibiliteit die het geschetste beeld heeft voor degenen die het objekt reeds ten dele kennen. Een ander punt van theoretische kritiek is de wel zeer pragmatische konklusie die hij trekt t.a.v. de verenigbaarheid van het konfliktperspektief van Dahrendorf/Laeyendecker en het funktionalistisch perspektief van Smelser e.a. in één verklaringsschema. Dit o.i. op zich legitieme eklekticisme wordt zakelijk wel bevredigend verantwoord, maar het is daarbij wel onjuist om hun origine uit tegenstrijdige theoretische optieken in een noot te behandelen (p. 357).

Wat betreft de Afscheidingsbeweging zelf kan gesteld worden dat Mulder op basis van een gedegen litteratuur en bronnenonderzoek een scherp omljnd en sociologisch verantwoord beeld heeft ontworpen. In zijn eerste stelling poneerde hij dat Hendriks en Kuiper de Afscheiding teveel als restauratief en te weinig als radikale vernieuwingsbeweging hebben afgeschilderd. Dit houdt verband met een drietal referentiekaders die z.i. bij de structurering van het kerkverband een rol speelden. Afgezien van de 'Dordtse variant' van de zg. Kruisgemeenten onderscheidt hij naast De Cocks streven naar een gematigde restauratie van de calvinistische volkskerk dat van Scholte naar een radikale vernieuwing volgens het 'vrije gemeente'-model (p. 200). Deze pluriformiteit wordt echter ook in *De Voormannen* (p. 78—79) onderkend, waarbij o.i. wel vaststaat — en het tegendeel wordt door Mulder ook niet aangehouden — dat de beide restauratieve varianten een veel sterker stempel op de Afscheiden kerken gedrukt hebben dan de meer vernieuwingsgezinde en oekumenische, maar *allerminst* radikale 'Brummelkampianen',

wier allereerste voorman Scholte zich omstreeks 1845 met een emigrantenkerk naar de U.S.A. 'afscheide'. Pas de Doleantie van Kuyper in 1886 introduceerde *principieel* het van de volkskerkconceptie afwijkende 'vrije kerken'-model. Al kan toegegeven worden dat de ontwikkeling van de Afscheiden kerken hierop een *feitelijke* antecipatie vormde, moet benadrukt dat hun dominante ideologie geheel anders luidde.

Al met al luidt onze konklusie dat Mulders studie ons beeld van de Afscheiding geëxpliciteerd en genuanceerd heeft, maar niet diepgaand gekorrigeerd. Maar ook het eerste is geen geringe verdienste.

Dr. D. Th. Kuiper

Dr. R. G. Scholten, Enquêteeren in gemeente en parochie, Wegen tot pastoraat 13, Dekker & van de Vegt, Nijmegen, 1973

Met deze publikatie beoogt de auteur een praktische handreiking te bieden voor hen, die overwegen in een gemeente of parochie een enquête te houden. Hierbij wordt behalve van enige algemene sociologische literatuur over dit onderwerp en de eigen ervaringen met enquêtes ook uitgegaan van een inventarisatie van 171 kerkelijke enquêtes, door een werkgroep van godsdienstsociologen verzameld in 1971, waaronder zich zowel zuivere amateur-enquêtes bevinden als onderzoeken, die werden opgezet en uitgevoerd met behulp van meer of minder deskundigen.

Na een overzicht van deze ingezamelde enquêtes komen in de publikatie achtereenvolgens aan de orde: de aanloop tot een gemeentelijke enquête (hoofdstuk 2), de onderwerpen van gemeentelijke enquêtes (hoofdstuk 3) en de soorten onderzoek die met gemeentelijke enquêtes gedaan worden (hoofdstuk 4), de verschillende fasen van een enquête en de verschillende problemen en keuzen, waar men als enquëterende voor

komt te staan (hoofdstuk 5). In een bijlage vindt men tenslotte een uiteenzetting over het samenspel van vrijwilligers en deskundigen bij een gemeentelijke enquête van de hand van drs. Hennie I. E. Dijkhuis-Potgiesser.

Deze aandacht voor de kerkelijke amateur-enquête wordt als volgt gemotiveerd: In de eerste plaats wilde men (de werkgroep godsdienstsociologen) dit verschijnsel signaleren als (de uiting van) een behoefte aan informatie en communicatie, waarin de traditionele kerkelijke kanalen niet meer volledig kunnen voorzien. Vervolgens waardeert men de amateur-enquête als een zakelijk middel om kerkleden te betrekken bij de voortgang van het kerkelijk leven (demokratisering). Tenslotte acht men het zinvol, dat godsdienst- en kerksociologie meewerken aan het vinden van eenvoudige, zinvolle vormen van 'doe het zelf-onderzoek' in het kerkelijk leven, omdat de mogelijkheden voor professioneel kerksociologisch onderzoek in Nederland vrij gering zijn, met name voor de Nederlands Hervormde Kerk en de kleinere kerkgemeenschappen.

Wanneer we ons in eerste instantie beperken tot de opzet van de publikatie, is het ongetwijfeld een goede gedachte geweest om de resultaten van een onderzoek naar de kerkelijke enquête uit te werken tot een handreiking voor degenen, die zich hiermee bezig houden. De presentatie van deze resultaten geeft al een zeker inzicht in wat er op dit gebied mogelijk is, terwijl tevens voorzien is in een schat aan relevant en kleurrijk illustratiemateriaal, waar de auteur tot de laatste bladzijden een dankbaar gebruik van maakt.

De functies, die aan de kerkelijke enquête worden toegeschreven: communicatie- en inspraakmogelijkheid, en het bijeenbrengen van min of meer betrouwbare gegevens over het kerkelijke leven, worden door de auteur terecht gerelativeerd, waar aangegeven wordt, dat de kerkelijke enquête hiertoe niet het enige, en in veel gevallen ook niet het meest

geschikte middel is. Wanneer dit zo is, komt de vraag op, of een behandeling van de kerkelijke enquête niet beter kan plaatsvinden in de context van andere en meer voor de hand liggende mogelijkheden. Door deze publikatie wordt het zoeklicht wel erg sterk gericht op een methode, waarvan in de sociale wetenschappen langzamerhand de beperkingen en risico's worden onderkend. Met name communicatie en inspraak worden steeds minder in verband gebracht met het objectiverende en kwantificerende karakter van de survey-methode.

Op dit punt is Scholten zijn critici natuurlijk vóór door te voorspellen, dat de publikatie bij de zg. 'revolutionairen' en 'spiritualisten' waarschijnlijk niet zo goed zal vallen. Wat de laatste categorie betreft: in kringen, waar men 'doet wat ondenkbaar is' is tot op zekere hoogte de vrees gerechtvaardigd, dat men 'meet wat onmeetbaar is'. Wat de eersten betreft: men hoeft geen 'religieus revolutionair' te zijn om de genoemde gebreken van deze methodes te onderkennen. Wel afhankelijk van iemands kerkopvatting is de vraag, of men iets verwacht van een inventarisatie van (nog) bestaande structuren, wensen, aanbod e.d. Wanneer dit bij velen niet meer het geval is, zou een meer hoopvolle taak dan het oppoetsen van amateur-enquêtes voor godsdienstsociologen kunnen zijn: het signaleren van eventueel schuchtere nieuwe geluiden en het begeleiden van nieuwe experimenten.

Voor het verkrijgen van betrouwbare gegevens middels de kerkelijke enquête en het opvoeren van de relevantie ervan voor de godsdienstsociologie wordt met name in het toegevoegde artikel gepleit voor een samenwerking van deskundigen en vrijwilligers, waarbij het belangrijk wordt geacht, dat de deskundige in de gelegenheid wordt gesteld de probleemstelling te verruimen of om te buigen. Een punt van groot belang bij dit soort ingrepen lijkt ons het evenwicht tussen probleemstelling en onderzoeksmethode. Voorkomen moet worden, dat zeer kom-

plexe problematieken al te simplistisch worden onderzocht, of dat 'zwaar methodologisch geschat' in stelling wordt gebracht voor het oplossen van betrekkelijk eenvoudige vragen.

Deze eenvoudige en gemakkelijk toegankelijke publikatie is overigens een schoolvoorbeeld van een goed evenwicht. Het is een onmisbaar boek voor wie een kerkelijke of verenigingsenquête wil houden, en van belang voor zowel de kerkelijke als godsdienst-sociologische varianten van 'leken en professionals' wegens de interessante informatie en niet in het minst wegens de vragen, die erdoor worden opgeroepen.

G. van Tillo

A. A. de Jonge, Het communisme in Nederland: geschiedenis van een politieke partij, Den Haag, Kruseman, 1972

In dit boek wordt een poging gedaan om de ontstaans- en verdere geschiedenis van de CPN te beschrijven. Naar mijn mening is het een nuttige aanvulling op Van Ravesteyns klassiek geworden wordingsgeschiedenis, en vooral een goed tegenwicht op Gortzaks quasi-marxistische gekluif, om van De Groot's apodictische geschriften maar te zwijgen. De schrijver kent de CPN van binnenuit: hij was jarenlang districtsbestuurder. Dat heeft onmiskenbaar als voordeel dat veel van de interne discussies die tot dusverre te zeer onder de oppervlakte zijn gebleven nu doorzichtig kunnen worden gemaakt. Het heeft verder als voordeel dat de schrijver begrijpelijk kan maken waarom de CPN vaak voor buitenstaanders zo onbegrijpelijk reageerde op bepaalde gebeurtenissen. Om het kort te zeggen: De Jonge weet, eigenlijk het hele boek door, bij de lezer begrip te wekken voor de onmogelijke positie waarin een lid van een politiek-radical beweging van geringe omvang zich gesteld weet. Processen van dogmatisering, van dissonantie-

reductie, van stigmatisering worden hier, zonder dat deze woorden gebruikt worden, zeer lijfelijk beschreven aan de hand van het persoonlijke verslag van de verwarring en de daarop volgende scheuringen die de CPN telkenmale zijn overvallen. De persoonlijke betrokkenheid heeft echter tot nadeel dat de schrijver soms onnodig polemisch uitvalt, en in de slothoofdstukken van zijn boek een nogal naïef aandoende poging tot rechtvaardiging van zijn standpunt onderneemt. De dingen die in deze hoofdstukken gezegd worden zijn door anderen vaak beter onder woorden gebracht. Voor mij waren die hoofdstukken niet nodig geweest.

Bij alle waardering die men voor het grootste gedeelte van het boek kan hebben, moeten mij toch een paar kritische opmerkingen van het hart. De Jonge ziet er niet tegenop om soms uitspraken te doen die in een serieus bedoelde geschiedschrijving niet passen omdat ze ófwel on-wetenschappelijk zijn ófwel niet wetenschappelijk geadstrueerd worden. Van beide een voorbeeld: op p. 20 wordt van de langdurige en eendrachtige leiding van Wijnkoop, v. Ravesteyn en Ceton gezegd: 'een niet geringe prestatie in het individualistische Nederland waar leidersruzie in kleine partijen nog weliger plegen te tieren dan in grote'. En op p. 74: 'Stalin begon, na de voor hem volkomen onverwachte ineenstorting van Frankrijk in te zien dat hij met het Pact een blunder had begaan en als gevolg daarvan groeide zijn belangstelling voor verzetsacties in de door Duitsland bezette gebieden'. Beide typen uitspraken komt men nogal eens tegen, en ze ontsieren eigenlijk het boek. Soms wordt dit hinderlijk omdat het cruciale passages betreft: wat zijn bv. de 'werkelijke situatie van ons land' en de 'werkelijke belangen van ons volk', waarbij de CPN geen aansluiting vond? Het lijkt me een kwestie van persoonlijke smaak, niet zo zeer van wetenschappelijke analyse, om daarop een antwoord te geven. Ook springt de schrijver te luchthartig met verkiezingsmateriaal om: zijn interpretatie van bv. de

uitslag van 1962 (p. 139) zou geen politico-
loog, van welken huize dan ook, zomaar voor
zijn rekening willen nemen. Ik meen ook te
weten dat de moord op Kirow (p. 143) al
voor het 22e congres van de CPSU onthuld
werd. Wat mij verder verbaasd heeft, is dat
bij de beschrijving van de na-oorlogse ont-
wikkeling van links-Nederland zo weinig
aandacht wordt geschonken aan de 'splin-
ters' die bij de oprichting van de PvdA ont-
stonden. Noch de 'oude SDAP', noch de
Socialistische Unie van Pronk worden ge-
noemd en ook niet de RCPN, of SDC bin-
nen de PvdA. Dat is wel jammer, speciaal als
het gaat om de Soc. Unie die steeds dicht bij
de CPN stond en via 'daklozenberaad' — de
CPN richtte zich tenslotte óók eens tot de
'partijlozen', speciaal in de verkiezingstijd —
uiteindelijk een der wortels van de PSP is
geweest. Ik geloof dat deze opmerking wel
juist is, speciaal als het een boek betreft dat
heet te handelen over 'het' communisme;
maar misschien speelt in dit geval mij mijn
jeugdliefde parten.

Ten slotte nog een meer algemene opmer-
king, van dezelfde soort als ik ook eerder, bij
de bespreking van De Jonge's *Crisis en
critiek der democratie* heb gemaakt. De
schrijver heeft een duidelijk sociologisch
invoelingsvermogen, en onderscheidt zich
daarmee gunstig van zoveel andere schrijvers
op dit terrein. Vaak wordt de geschiedenis
van politiek radicalisme als een 'Ideenge-
schichte' opgevat, in de trant van 'van Marx
tot Mao', of, als men wil, 'van Luther tot
Hitler' (bestaande titels). Vaak ook krijgt
men een geheel van feitjes over persoonlijke
twisten opgedist, zoals bij Gortzak. De
Jonge moet hiervan kennelijk weinig heb-
ben, en zegt, vooral dat laatste, ook dui-
delijk. Hij tast dieper door, en bepaalde ge-
deelten van zijn boek zijn werkelijk van soci-
ologisch goed niveau (bv. zijn beschrijving
van het Stalinisme en van de apparatchik).
Maar daarom is het des te spijtiger dat hij zich
niet wat meer verdiept in sociaalwetenschap-
elijke theorieën en inzichten: die beschrij-

vingen zouden daardoor aanmerkelijk aan
diepgang hebben gewonnen.

J. Niezing

*B. V. A. Röling, Polemologie, inleiding tot
de wetenschap van oorlog en vrede, derde
druk, Assen, Van Gorcum, 1973*

In deze herziene en bijgewerkte uitgave van
Rölings inleiding treft men een nogal pole-
misch voorwoord aan. Zoals bekend heeft de
Nederlandse polemologie zich tot dusverre
hoofdzakelijk beziggehouden met het op
enige afstand volgen van hetgeen elders ge-
beurde op dit terrein; originele bijdragen van
enig niveau aan de polemologie zijn niet ge-
produceerd. Ook de discussies die enkele ja-
ren geleden ontbrandden in de polemologie
werden op dit tweede plan in Nederland
voortgezet. Zo ontstonden in ons land pole-
mologische twisten op een lager theoretisch
niveau dan elders, en op een moment dat in
andere landen de strijd al over haar hoogte-
punt was. Nederlandse 'critische polemolo-
gen' schreven zodoende laattijdige caricatu-
ren van hetgeen zich elders voltrokken had,
en Röling komt in dit voorwoord in verzet
tegen deze caricaturen, door hem 'weten-
schappelijk onjuist en praktisch onvrucht-
baar' genoemd; dit echter met een redenering
die ook al weer caricaturaal aandoet (het
rapport van de Club van Rome zou er een
bewijs van zijn dat elites een open oog kun-
nen hebben voor de gevaren die de wereld
bedreigen). Bij alle waardering die men voor
het eigenlijke boek kan hebben: dit voor-
woord is een misser, zij het een begrijpelijke
misser, gezien hetgeen zich de laatste jaren in
de Nederlandse polemologie heeft afge-
speeld.

J. Niezing

In deze publikatie geeft de auteur enkele beschouwingen over het verschijnsel polarisatie. Zijn belangstelling is in dit verband voornamelijk gericht op polarisatie binnen kerkelijke gemeenschappen als gevolg van spanningen in onze samenleving.

'De wortels van de polarisatie', aldus de schrijver, 'liggen in het uiteenvallen van de gesloten samenleving, bij het begin van het grote westerse emancipatie-proces'.

Ruime aandacht wordt in dit boek geschonken aan de bekende onderzoeken van Allport, Adorno en Rokeach hoewel, en uiteraard geheel terecht, de auteur zich niet beperkt tot een bespreking van de psychologische factoren die bij de polarisatie een rol spelen, maar zich eveneens begeeft op het terrein van de sociologie en van de cultuurpsychologie.

Bij polarisatie kan men spreken van een sociaal dysfunctioneel conflict. Aan de ene kant kan men een krampachtig en autoritair afweren constateren, aan de andere kant een onzakelijk radikalisme (p. 98). Beide partijen kenmerken zich door een sterke mate van bevooroordeeldheid. In de laatste hoofdstukken wordt ingegaan op de vraag hoe de aldus ontstane impasse kan worden doorbroken.

Het boek is helder en overzichtelijk geschreven zonder gebruikmaking van een voor buitenstaanders onbegrijpelijk vakjargon. Het kan daarom worden aanbevolen aan allen die, in hun werk of anderszins, met de problematiek van de polarisatie te maken hebben. Jammer is dat de schrijver, in een zg. theologisch intermezzo, gebruik maakt van de psychologisch onhanteerbare tegenstelling tussen religie en geloof waarbij dan, zoals in bepaalde theologische richtingen gebruikelijk, religie geheel wordt vereenzelvigd met autoritair traditionalisme (p. 106).

P. Weima

Het boek dat een korte geschiedenis wil zijn van een sociaal verschijnsel brengt wat het in de titel belooft, namelijk enkele achtergronden van de sociale zekerheid. Terecht noemt Weijel dit een korte geschiedenis van één sociaal verschijnsel en niet van het sociaal gebeuren en de groei van de sociale gedachte door de historie heen. Ik geloof dat deze dubbele beperking nog verdiept wordt door de restrictie die gelegen is in de bedoeling, namelijk speciaal voor medische studenten en voor de studenten die iets meer willen weten van de maatschappelijke processen die zich achter de presentatie van klacht, nood en ziekte verbergen. Het boek voldoet dan ook aan die geschetste maar uiteraard beperkte behoefte.

Zelf zou ik in een aanhangsel een beknopt overzicht van de sociale verzekeringen hebben toegevoegd als een soort samenvatting. Ik herinner aan het overzicht dat regelmatig door het Ministerie van Sociale Zaken wordt uitgegeven en waarin heel beknopt de sociale verzekeringen met hun bedoeling, met de kring van verzekerden, de premies en de uit te keren bedragen worden weergegeven. Wellicht is het zinvol een volgende keer iets van dien aard aan dit boekje toe te voegen.

Hoofdstuk 13 (is het met opzet dit hoofdstuk?) vind ik het minst geslaagd en eerlijk gezegd ook wat onbegrijpelijk. Het is een toegift waarin de schrijver een aantal interessante gedachten te compact samenvat. Het doet mij wat vreemd aan maar ik weet dan ook weinig van de medische kant af.

Een aantal punten wil ik eruit lichten, omdat ik ze echt het opmerken waard vind. De schrijver noemt een achttal noden waarmee wij te maken hebben. Ik onderstreep dat Weijel ook noemt het wegvallen van de huisvrouw door dood, ziekte of invaliditeit. Ik merk uit eigen ervaring dat zulks in toenemende mate een stuk materiële nood is. Het is terecht dat de schrijver ook deze noemt.

Het viel mij daarnaast op dat de wettelijke aansprakelijkheid niet vermeld wordt. Er zijn gedachten om ook deze te koppelen aan ons systeem van sociale zekerheid.

De schrijver vermeldt een groot aantal interessante gegevens uit de klassieke oudheid, de Middeleeuwen en de nieuwe geschiedenis. Dat hij het vijfde gebod, voor degenen die het vergeten zijn wil ik het even noemen namelijk 'Eert uw vader en uw moeder', als een voorbereiding voor de oude dag noemt, vind ik een originele vondst.

Het lijfrentesysteem uit het Griekse Milete en de gedachten van onze Johan de Witt zijn naast heel veel andere gegevens echt interessant en het vermelden waard. De schrijver onderscheidt bij het opkomende socialisme sterk de pragmatische faktor met name ten aanzien van de sociale zekerheid. Hij stelt dat de argumentatie van het socialisme is gefundeerd in een ideologie en niet in een stelsel van religieuze argumenten. Ik heb wat moeite met dat verschil. Ze kunnen immers samengaan en het verschil in formulering tussen beide vind ik onvoldoende uiteengezet.

Het ontstaan van de sociale zekerheid in West-Europa en in Nederland wordt summiër maar duidelijk weergegeven en vooral het pionierswerk van Bismarck wordt terecht vermeld. Weinigen weten dat hij de eerste stoot gaf voor de sociale verzekeringswetten in Europa.

Ik wil twee punten van kritiek vermelden. Ik vind dat de schrijver wat weinig aandacht heeft geschonken aan de algemene bijstandswet. Het is namelijk voor degenen voor wie dit boek bedoeld is, zeker interessant te weten voor welke categorieën de bijstandswet werkelijk kan gelden. Het is immers verbaazingwekkend om te zien in hoeveel verschillende gevallen er een beroep op deze kostbare wettelijke voorziening wordt gedaan.

Ik heb slechts één bladzijde kunnen vinden waar ik mij echt niet mee kan verenigen. Weijel acht de invoering van het eigen risico het terugdraaien van een historische ontwik-

keling, die ook om principiële redenen door velen wordt afgekeurd. Deze argumenten zeggen mij helemaal niets. Ik kan mij voorstellen dat men op medische of administratieve gronden bezwaren heeft tegen de invoering van het eigen risico. Men zou ook kunnen zeggen dat het welvaartsniveau van veel mensen in dit land de invoering van een eigen risico niet toestaat, alhoewel ik het met dit laatste argument niet eens ben. Ik vind echter een argumentatie, gebaseerd op het terugdraaien of om principiële redenen, weinig doorslaggevend. Wat is immers het terugdraaien van de klok? Is dat ook de weigering om het IJsselmeerproject voort te zetten en de aarzeling om een tweede luchthaven in Nederland te stichten? Neen, juist nieuwe inzichten kunnen een eenmaal ingenomen standpunt volledig wijzigen. Welnu, de sociale verzekeringen kosten tesamen zo'n groot gedeelte van het totale nationale inkomen dat dit niet door kan blijven gaan. Naar mijn vaste overtuiging zullen de burgers een voortdurende stijging dan ook niet nemen. Dan moeten wij bij bepaalde delen kappen om geld vrij te maken voor meer urgente voorzieningen. Naar mijn mening zijn wij in die situatie aangeland en dan vind ik nog altijd een van de middelen daartoe een eigen risico, mits de minst draagkrachtigen worden ontzien en het vrijkomende geld goed wordt besteed aan vitale zaken.

Het boek is interessant, goed leesbaar en alleszins het bestuderen waard, zeker voor degenen, die werken op het grensterrein van medische wetenschap en arbeidsverhoudingen.

P. A. J. M. Steenkamp

G. Peter Hoefnagels, The other side of criminology, Kluwer, Deventer, 1973, 181 blz.

Het hier te bespreken boek is de Engelse vertaling en uitgebreider versie van het in 1969 bij dezelfde uitgever verschenen *Beginnselen*

van *Criminologie*. Ik zou dan ook kunnen volstaan met verwijzing naar de boekenre-censies naar aanleiding van de Nederlandse uitgave. (*Maandblad voor Berechting en Re-classering*, 48, 1970, blz. 96; *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*, 12, 1970, blz. 64; *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 1970, blz. 294—298; *Tijdschrift voor Strafrecht*, 79, 1970, blz. 50—56; *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 51, 1970/1971, blz. 349—350; *Nederlands Juristenblad*, 45, 1970, blz. 545).

Ik doe dit niet, omdat het lezen van deze 'revised edition' blijft aansporen tot overpeinzing. Herziening heeft niet plaatsgevonden. Hoefnagels' wijze van denken blijft associatief.

De belangrijkste verandering onderging hoofdstuk V 'Punishment'. Hoofdstuk III ('What is crime? Relativity of the concept') bevat een nieuw stuk over criminele politiek. De overige uitbreidingen zijn nadere verklaringen en bijwerkingen. De 'Glossary' achterin is aangevuld met enige termen: (de)criminalisering, criminele ecologie, (de)penalisatie, welzijnsriminaliteit, structurele, incidentele criminaliteit, 'social environment', telelens-effect en 'verwijzing'. De noten, die onnauwkeurig zijn, verwijzen ook in de Engelse editie naar typisch Nederlandse situaties en publikaties. Er is weinig geschrapt.

Na het eerste hoofdstuk dat handelt over reacties van de samenleving op de misdaad, komen in hoofdstuk II de definiëring, aard en onderverdelingen van de criminologie ter sprake. Op blz. 151 definieert H.: 'Criminology is an empirical science, related in part to legal norm, which studies crime and the formal and informal process of criminalization and decriminalization, the offense-offender-society situation, the cause and relations between the causes, and the official and unofficial reactions and responses to crime, criminal and society by others than offenders.' Afgezien van het feit dat niet duidelijk gemaakt wordt wat het verschil is tussen 'reactions' en 'responses', wordt de dis-

cussie over 'zuivere' en 'toegepaste' criminologie weer binnengehaald. In de moderne criminologie is men tot een communis opinio gekomen. Het proces van toepassing van criminologische research resultaten moet niet als criminologie beschouwd worden (Wolfgang en Ferracuti: *Subculture and Violence*, blz. 27). Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen 'social technology' en 'scientific knowledge' (Th. Selling, *Culture conflict and crime*, blz. 3).

Criminologie is een wetenschap in die zin dat zij gesystematiseerde uitspraken dient te doen ('valid generalizations, principles, laws', Th. Selling, l.c., blz. 94), die 1. getoetst kunnen worden en 2. gericht zijn op probleemoplossing.

Hoewel H. er zonder meer vanuit gaat dat criminologie een empirische wetenschap is, zegt hij niet welke methode gehanteerd kan worden om 1. dataverzamelingen tot stand te brengen en 2. het wetenschappelijke proces verder te laten verlopen.

Hoofdstuk III ('What is crime: Relativity of the concept') is als het kernhoofdstuk te beschouwen. De controverse wordt behandeld wat als misdaad beschouwd moet worden. Hoefnagels kiest in deze oude strijd voor een aansluiting bij een juridische omschrijving. 'Crime is behavior designated as a punishable act' (p. 90). Aan de ene kant geeft dit de mogelijkheid tot het erkennen van het politieke aspect van het strafrecht (maar dit is geen nieuwe notie). Anderzijds komen de sociaal-psychologische begrippen 'stigma' en 'labeling'-theorieën in beeld. De 'relatie-criminologie' wordt hier verbonden met het 'politieke strafrecht'.

In de moderne criminologie is al sinds lange tijd een discussie gaande over de (on)waarde van classificaties. In het boek van Hoefnagels vinden we echter bijzonder weinig op dit punt. Hij introduceert wel een gecompliceerd classificatieschema, waarvan het de vraag is of het aan logische eisen voldoet (blz. 128). Hij besluit zijn vierde hoofdstuk 'Multiformity and classifications' met

de opmerking: 'it is my firm believe that recognition and controlability by means of logical entities help us not only to explain phenomena, but also to understand them' (blz. 129). Hiermee is de kous af.

De vraag moet gesteld worden of deze Engelse, herziene uitgave een bijdrage levert aan de groei van wetenschappelijke criminologische kennis. De ideeën en gedachten van Hoefnagels (vaak gaat hij onkritisch-eclectisch te werk) blijven, dacht ik, steken in te persoonlijke interpretaties. Door het benoemen van de eigen vooronderstellingen en ervaringen op niet al te heldere manier, wordt de uitwisseling tussen criminologen er niet eenvoudiger op. Men werkt op een te gering abstractieniveau; aan gesystematiseerde, ordelijke kennis, b.v. verkregen na toetsing van hypothesen, komt men niet toe.

Tenslotte wordt de titel van het — iets nieuws suggererende — boek duidelijk. Het blijkt dan dat *The other side of criminology* precies over datgene gaat waar criminologen zich altijd al mee bezig gehouden hebben: 'The process of making laws, of breaking laws and of reacting toward the breaking of laws' (Sutherland and Cressey, *Criminology*, 8e ed., blz. 3). De andere kant blijkt de eigen kant te zijn.

R. C. P. Haentjens

H. E. Lamur, The demographic evolution of Surinam 1920-1970. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, no 65, Martinus Nijhoff, The Hague, 1973

In deze dissertatie wordt nagegaan op welke wijze de differentiatie der bevolkingsbeweging in de verschillende ethnische groepen zich sinds 1951 heeft voltrokken.

Naast een aantal factoren van sociologische aard werd de voorafgaande demografische geschiedenis als verklaringsmogelijkheid opgevoerd.

Achtereenvolgens wordt aandacht geschon-

ken aan de ontwikkeling van de geboorte, de ontwikkeling van de sterfte en de ontwikkeling van de migratie. Tevens is nagegaan in hoeverre de ontwikkelingen van geboorte en sterfte verklaard kunnen worden door factoren zoals de leeftijd waarop de procreatie begint, de leeftijdsopbouw van de bevolking en de doodsoorzaken.

Zowel het geboortecijfer als het sterftecijfer blijken in de bestudeerde periode aanzienlijk gedaald te zijn. Een en ander heeft aanleiding gegeven tot een aanzienlijke groei van de Surinaamse bevolking. De bevolking van Suriname is in de afgelopen vijftig jaar bijna verviervoudigd. Ten aanzien van het jaarlijkse groeipercentage kunnen in grote lijnen drie fasen worden onderscheiden. De eerste fase (1922—1943) wordt gekenmerkt door een relatief lage gemiddelde jaarlijkse groei. Tijdens de tweede periode (1943—62) is het groeicijfer zeer hoog geweest. Na 1962 heeft zich een daling ingezet.

Het boek heeft zowel positieve als negatieve kanten. Als bijzonder positief moet worden gezien dat in het werk een betrekkelijk volledige weergave te vinden is van Surinaams cijfermateriaal. Zoals bekend werd in het verleden nog wel eens geheimzinnig omgesprongen met statistische gegevens, wat kennelijk bedoeld was om raciale tegenstellingen niet te verscherpen. Dat juist raciale verschillen veelvuldig als uitgangspunt werden gekozen werkt zeer verhelderend.

Als negatief punt moeten wij constateren dat het werk de manco's vertoont van vele werken op 'sociaal-demografisch' terrein. Variabelen die 'toevallig' in het materiaal aanwezig zijn worden geconfronteerd met demografische verschijnselen. Verzuimd wordt uit te gaan van een doordachte theoretische constructie. Het gevolg hiervan is dat men het gevaar loopt correlatie met causaliteit te verwarren, waardoor de verklaarende waarde van het onderzoek minder wordt.

Verder wordt ons inziens in het werk te weinig aandacht besteed aan de factor mi-

gratie. Bij immigratie wordt niet geheel duidelijk waar de immigranten vandaan komen terwijl bij emigratie nauwelijks aandacht wordt besteed aan de plaats van bestemming van de emigranten. Gezien de relatie van Suriname met Nederland zou dit toch wel een interessant gegeven zijn geweest. Vooral ook in verband met de daling van de vruchtbaarheid die ook door de auteur gesignaleerd wordt, is het belang van de migratie voor de demografische ontwikkeling van Suriname waarschijnlijk groter dan de relatieve omvang van de hoofdstukken over migratie zou doen vermoeden.

B. W. Frijling

A.A.G. Bijdragen 18; Afdeling Agrarische Geschiedenis. Landbouwhogeschool Wageningen, Veenman en Zonen, 1973, 274 blz.

De afdeling Agrarische Geschiedenis der Landbouwhogeschool (B. H. Slicher van Bath) heeft in Nederland een zekere naam in die zin, dat het vooral daar is, dat men zich bij de beoefening van de geschiedwetenschap reeds lang van sociaalwetenschappelijke methoden bedient. Inmiddels zijn dat echter ook vele andere instituten gaan doen. De bundel bestaat deze keer voor het kwantitatief grootste deel in een weergave van de resultaten van de eerste bedrijfsenquête in Nederland (1801) voorzover het Departement van Texel betreffend. Op zich zelf interessant materiaal, ook voor de sociale geschiedenis (aangezien ook naar het personeel werd gevraagd) en tevens gezien de fouten bij het uitzetten gemaakt. Een begeleidend schrijven was in 1800 wel anders dan nu!

Daarnaast vinden we een congresinleiding over urbanisering, industrialisering en milieu-aantasting in Nederland in de periode van 1500 tot 1800. Uitgaande van een systematische indeling en op basis van beschikbare gegevens omtrent overheidsingrijpen wordt heel veel interessants verteld, maar de

vele bomen leveren m.i. geen nieuwe conclusie omtrent de aard van het bos op.

P. M. M. Klep levert in het kader van een algemeen onderzoek naar de structuur van het huishouden gedurende enkele eeuwen een bijdrage over westelijk Noord-Brabant van 1750-1849. Ook hier wordt de socioloog weer getroffen door de enorme massa van gegevens, door de scherpzinnige wijze van opspeuring en vooral verwerking. Generaliseren (ook sociologische) sneuvelen daarin gauw, conclusies blijven door alle verscheidenheid veelal giswerk, zoals de schrijver ook erkent. Zijn onderscheid tussen kernen en gehuchten is echter interessant evenals zijn opmerking dat een opname op een bepaald moment onrecht kan doen aan het feit, dat huishoudens vele stadia te doorlopen hebben en deze lang niet steeds evenveel voorkomen op een bepaald moment.

Het belangrijkste voor sociologen zou moeten zijn de rede die A. M. van der Woude uitsprak op het 29e Vlaamse Filologencongres in april 1973, handelend over het gebruik van begrippen uit de sociale wetenschappen in sociale en economische geschiedenis. De bijdrage valt echter tegen, daar de schrijver zich wel erg lang (maar niet steeds even diepgaand en zich weinig van een crisis in onze wetenschap bewust) bezighoudt met het sociologische begrip als zodanig en dan op een vrij grote verscheidenheid van opvattingen stuit. Bij de historische toepasbaarheid zelf gaat Van der Woude dan (voor ons: he-laas) op economische begrippen over.

L. Turksma

Georg Sieber, Ouder worden; morgen zal het anders zijn. Uit het Duits vertaald door Drs. H. A. Schreuder, Callenbach, Nijkerk, z.j. (1973?), 142 blz.

Het is onduidelijk voor wie dit op zich maatschappelijk zeer lofwaardige boekje bestemd is. Hoewel er nogal wat sociaalweten-

schappelijke kennis in verwerkt is, kan het niet gelden als een wetenschappelijk werk. Een werk voor de praktijk is het ook niet; daarvoor krijgen de werkers op het bejaardenterrein te veel alleen maar op hun kop. De bejaarden zelf zullen het ook wel niet zo leuk vinden, dat het vermoedelijk pas na hun tijd beter zal worden en dat zij zelf zich te zeer hebben aangepast aan wat van hen werd verwacht. Het is een beroep op het maatschappelijk geweten, maar een blauwdruk voor sociale actie is het toch ook weer niet.

De schrijver heeft een zeer leesbaar werkje geleverd over het thema dat onze huidige ouderen goeddeels zijn wat onze maatschappij van hen maakt. Zij worden geacht hulpeloos te zijn, zich braaf te laten verzorgen en bevoogden en vooral tevreden te zijn. Van levensverwezenlijking kan geen sprake zijn. Het boekje is voortreffelijk vertaald en men mag wel zeggen deels voor Nederland bewerkt door de studiesecretaris van het Gemeenschappelijk Protestants Overleg Bejaardenwerk. De inlassen (voor Nederland veelal uit Munnichs' *Atlas*) vind ik erg eenzijdig demografisch en derhalve vaak in het geheel niet bij de tekst passen; de reclame- en krantekoppenmontages zijn daarentegen bijzonder geslaagd.

Zoals bij een dergelijk boekje niet onverwacht, schiet de schrijver zijn doel nogal eens voorbij. Je vraagt je af en toe met spanning af, of hij iets wat gewone stervelingen onnadenkend goed achten, nu ook zal goedkeuren of daarentegen afstraffen. De uitkomsten daarvan zijn vaak onverwacht. Het denken van de schrijver loopt niet parallel met de systematiek van de sociologie en soms uit zich toch wel de kritische psycholoog, die Sieber is: zorgvuldig in de eigen wetenschap, maar iets gemakkelijker generaliserend t.a.v. de samenlevingsverbanden.

Ter sprake komen: de clichérol die de 'twintigermaatschappij' de bejaarden oplegt; de bejaarde als deficit-model (alleen maar achteruitgaand); een zeer uitvoerige, maar

helaas vaak warrige behandeling van de 'grijze markt'; de bevoogding in allerlei vormen (inclusief een prachtig experiment met een als bejaarde gegrimmeerd psycholoog); het taboe van de dood (met de theorieën van Kübler-Ross die in januari 1974 ook op de Nederlandse TV was) en een uitzicht naar de toekomst met een overzicht van de positieve kanten van het bejaardzijn, aspecten van politisering en een wat onbeholpen oproep tot opstand.

Aanbevolen voor sociologen die een lezing over het bejaardenprobleem moeten houden en die wat genoeg hebben van de theorieën over rolverlies en disengagement.

L. Turksma

Amitai Etzioni, Maatschappelijk sturen en maatschappelijk mobiliseren. Proeven van macro-sociologische analyse. Ingeleid door Prof. Dr. J. A. A. van Doorn, Universitaire Pers Rotterdam, 1974, 112 blz.

Er was nog vrijwel niets van het werk van Etzioni in het Nederlands beschikbaar, dus de vertaling van twee centrale teksten (het artikel 'Toward a theory of societal guidance', en hoofdstuk 15 uit *The active society*) is in ieder geval winst. Daarnaast heeft Van Doorn een inleiding verzorgd die niet ten onrechte nog eens de aandacht vestigt op recente ontwikkelingen in de macrosociologie en de plaats van Etzioni daarin. Inmiddels geeft het boekje natuurlijk geen representatief beeld van Etzioni. Deze stukken over sturen en mobiliseren van de maatschappij zijn nogal 'zweverig' vergeleken bij zijn organisatie-sociologische werk en hebben Etzioni meer een slechte naam bij sommigen bezorgd dan het laatstgenoemde. Persoonlijk zou ik dan ook niet het advies uit het voorwoord willen overnemen dat juist deze fragmenten van Etzioni 'close reading' verdienen. Maar ja, in hetzelfde voorwoord (en op de flap) komt de waarschuwing voor dat

niet ieder Etzioni een boeiend of zelfs maar belangwekkend auteur zal vinden, maar dat wie scherpzinnige, compacte en systematische analyse van de maatschappij zoekt bij Etzioni terecht kan. Een tegenstelling om over na te denken.

J. K. M. Gevers

Hylke Tromp (red.), Kritische polemologie. Studies over politiek, vrede en geweld, Assen, 1973, 234 blz.

Hylke Tromp heeft in dit vijftiende deel van de reeks Polemologische Studiën een weinig oorspronkelijke, maar wel zeer juiste keus gedaan uit de groeiende literatuur op het gebied van de zogenaamde kritische polemologie. De 'kopstukken' zijn vertegenwoordigd: Herman Schmid, Johan Galtung, Lars Dencik, Dieter Senghaas en Egbert Jahn. En de gekozen teksten hebben stuk voor stuk al gerucht gemaakt.

Nu kent natuurlijk elke polemoloog de stukken al lang in het Engels of in het Duits. De bedoeling van deze bundel kan dan ook alleen maar zijn de problematiek open te leggen voor een meer van de vakgenoten verwijderd Nederlands publiek. Men moet hopen dat dat zal lukken, want er is in de discussie die ongeveer sinds 1968 de vredeswetenschappers wakker houdt veel waardevols. De socioloog bijvoorbeeld die niet direct zelf met polemologische vragen bezig is, zou toch vanuit methodologisch gezichtspunt eens moeten kijken naar de opvallende parallellen in de ontwikkeling van kritische sociologie en kritische polemologie.

Aan de bewerking van de teksten is zichtbare zorg besteed.

J. K. M. Gevers

Otto Neurath, Empiricism and sociology. Edited by Marie Neurath and Robert S. Cohen, Vienna Circle collection, Reidel, Dordrecht, 1973

In deze post-positivistische periode lijkt 'het positivisme' zondebok van ethnomethodoloog, kritisch-rationalist, marxist, enz. te zijn. Onderhavige bloemlezing uit het werk van Neurath (1882-1945), de meest uitgesproken positivist van het positivistische genootschap de Wiener Kreis, bevat echter enkele verrassingen. Hij blijkt uitgesproken marxist te zijn, alleen maar heil van de sociologie te verwachten als ze op materialistische basis bedreven wordt en een nieuwe brug tussen wetenschap en praktijk geslagen te hebben.

Het boek bestaat uit 12 erg heterogene hoofdstukken. Het laatste hoofdstuk geeft een volledige bibliografie, het eerste een stel herinneringen aan hem, onder meer één van z'n aartsvijand Popper. Er is een hoofdstuk sprookjes, geschiedenis van de optica, oorlogseconomie, Spenglerkritiek. Het meest belangwekkend is wel het hoofdstuk met het manifest van de Wiener Kreis uit 1929. De anti-metafysische houding komt overigens in het gehele boek tot uitdrukking, ook in het teleurstellende hoofdstuk over empirische sociologie volgens Wiener Kreis beginselen dat voornamelijk uit afzetten tegen (o.a. Max Weber) en gejubel voor (het marxisme) bestaat. De opmerking (p. 419) dat de eerste empirische sociologen armer aan ideeën zouden kunnen zijn dan de oude metafysici, schijnt op hem zelf van toepassing te zijn. Als men hoopte een in de vergetelheid geraakte informatieve marxistische sociologische theorie te kunnen aantreffen waarmee de hedendaagse marxistische sociologie uit het slop gehaald zou kunnen worden, komt men bedrogen uit. Interessant is het hoofdstuk over beeldgrafiek. Neurath blijkt de man geweest te zijn die het systeem van beeldgrafiek uit de oude Nederlandse statistische zakboeken ontworpen

heeft. Het ging hem er om een internationaal bruikbaar systeem te ontwerpen waarmee bredere lagen van de bevolking voorgelicht zouden kunnen worden over hun sociaal-economische situatie.

De gezichtspunten waaronder de vertaalde en herdrukte stukken uitgekozen zijn, worden door de redacteuren niet vermeld. Het is te betreuren dat Neuraths Mannheim-kritiek

ontbreekt en z'n in-de-pan-hak-recensie van Poppers *Logik der Forschung* (het laatste is begrijpelijk). Het boek is een belangwekkend historisch document en voor de gewone lezer leuk om in te lezen, maar de prijs van het boek is voor hem schrikbarend.

W. C. Ultee